

Som det fremgår, er begrebet dokumentar omgivet af selvmodsigende og forvirrede idealer, forventninger og fordomme. Dokumentargenren er betydeligt sværere at få hold på end mere enkle genrer som gyser, western, pornografi, tv-nyheder og reklamer. Der er i den omfattende faglitteratur om dokumentaren enighed om, at begrebet er *fuzzy*, dvs. flydende og historisk foranderligt. Det er derfor umuligt at lave en entydig og indiskutabel definition, som dækker alle de film og programmer, vi normalt kategoriserer som dokumentariske.

Søger man på emnet dokumentarfilm på wikipedia.dk, kan man læse følgende:

Dokumentarfilm er faktabaserede film, der ikke bygger på et fiktivt manuskript, men forsøger at skildre virkeligheden, som den faktisk er (...)

Dokumentarfilm søger efter en objektiv holdning til emnet eller en objektiv skildring af virkeligheden. (September 2007)

Dokumentaren forsøger altså at skildre "virkeligheden som den faktisk er", og det sker, ved at instruktøren indtager en objektiv holdning. Men når man beskæftiger sig mere indgående med fænomenet dokumentar, er der imidlertid gode grunde til at undre sig over denne definition.

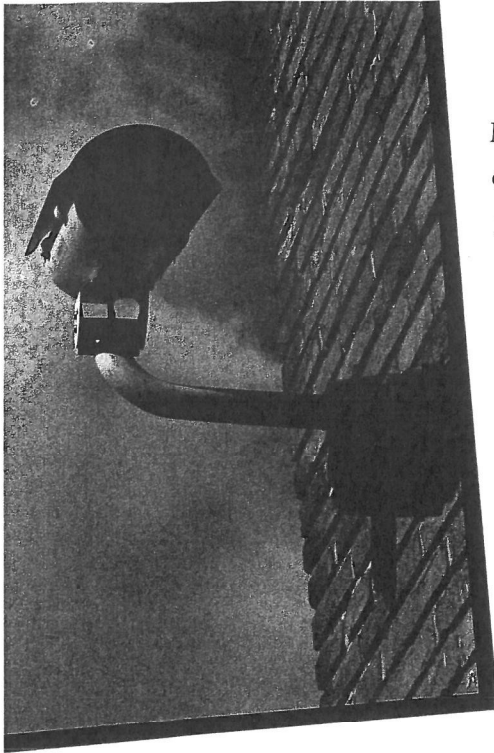
For det første fordi man i dag i de fleste andre sammenhænge har gjort op med troen på, at objektivitet i denne forstand er mulig. De fleste dokumentarfilm-instruktører, journalister og langt de fleste videnskabsfolk er enige om dette. Det er ikke muligt at skildre virkeligheden umiddelbart, som den er, dvs. objektivt.

For det andet kan man spekulere på, hvad der egentlig menes med *objektivitet*. Begrebet er brugt og misbrugt så ofte, at det næsten har mistet sin betydning. Mange gange bruges det faktisk mest til at skælde ud med: de virkelighedsskildringer man ikke bryder sig om, beskylder man for at være subjektive eller manipulerende; man kritiserer dem for *manglende objektivitet*. Den amerikanske filminstruktør Michael Moore har fx været udsat for denne type kritik fra især politiske modstandere (baggrunden for dette vil blive belyst i kap. 4).

1. HVAD ER DOKU MEN TAR?

Ifølge den almindelige og intuitive opfattelse bør en dokumentarfilm være en objektiv, sand og ikke-manipuleret afspejling af virkeligheden. En dokumentar skal forholde sig så lidt *udvælgende, bearbejdende og redigerende* som muligt til den verden og de virkelige forhold, den fortæller om. Hvis man imidlertid tager konsekvensen af denne opfattelse af dokumentaren, svarer den ideelle dokumentarfilm simpelthen til en optagelse fra et overvågningskamera; noget ingen vil opfatte som dokumentarfilm.

Dette peger på et problem: hvordan kan en dokumentarisk fortælling om virkeligheden overhovedet undgå at være baseret på netop udvælgelse, bearbejdning og redigering? Og hvis en dokumentarfilm altid forudsætter udvælgelse og redigering, hvordan kan den så være en "objektiv, ikke-manipuleret afspejling af virkeligheden"? Med andre ord: findes der overhovedet dokumentarprogrammer eller -film, som kan leve op til de ideelle krav, man møder i den almindelige opfattelse af begrebet dokumentar, eller er det kun overvågningsoptagelsen, der passer på denne definition? Hvis det sidste er tilfældet, burde film fra banker og posthuse vises i tv og biografteater – men hvem ville mon have lyst til at se dem?

Men kan man overhovedet gengive virkeligheden objektivt? Er et overvågningskamera i en bank objektivt? Muligvis. Men det er hverken en film eller et tv-program. Og det er heller ikke en egentlig skildring af virkeligheden, blot et udsnit af den, der er så lille, at det næppe giver den store mening. Overvågningskameraet optager mekanisk, hvad der foregår foran linsen – uanset om det er interessant eller ej.

Dog har nogen valgt at sætte kameraet et ganske bestemt sted, med et bestemt fokus og med en bestemt bevægelseshastighed. Meget store dele af bankens virkelighed optages dermed ikke; et kamera placeret et andet sted ville skildre virkeligheden anderledes. På samme måde er en egentlig dokumentarfilm også altid i en vis forstand subjektiv og manipuleret: instruktøren har udvalgt et bestemt stykke virkelighed og har redigeret i optagelserne for at skabe et sammenhængende værk. Kan en dokumentar så fortælle *hele sandheden* eller gengive virkeligheden *som den er*? Eller kan dokumentaren kun fremstille virkeligheden, sådan som instruktøren har iagttaget og forstået den?

For at svare på disse spørgsmål er det nødvendigt at se på de komplicerede begreber om objektivitet og subjektivitet og overveje hvad, der overhovedet adskiller en dokumentarisk fortælling om en begivenhed fra selve begivenheden.

Er objektivitet mulig?

Den objektive virkelighed er det, der eksisterer uafhængigt af, hvordan det bliver opfattet, og uanset om det opfattes af nogen eller ej. Udtrykket *objektivitet* betegner en måde at erkende og fremstille virkeligheden på, som er uafhængig af den person, der erkender eller fremstiller den. Virkeligheden erkendes og fremstilles, sådan som den er i sig selv.

Udtrykket *subjektiv* eller *subjektivitet* betegner derimod, at erkendelsen eller fremstillingen af virkeligheden er betinget af en persons synsmåde og bedømmelse, dvs. betinget af det subjekt, som erkender og fremstiller.

Det helt afgørende er, at det aldrig er muligt at erkende virkeligheden objektivt, dvs. fuldstændig uafhængigt af de betingelser og redskaber man som

3

subjekt har for at erkende. Man iagttager nødvendigvis et bestemt sted fra og på en bestemt måde. Mennesker befinder sig altid i en situation, lever i en bestemt kultur, i et specifikt samfund på et specifikt historisk tidspunkt, hvor en virkelighedsforståelse dominerer. Vi ser og fortolker altid verden på baggrund af denne, dvs. ud fra bestemte begreber, kategorier, antagelser, forestillinger og overbevisninger. Denne virkelighedsforståelse er derfor en forudsætning for at erkende og overhovedet se virkeligheden; den udgør en slags uundværlige "briller", som altid er subjektive. Men virkelighedsforståelsen påvirker samtidig uundgåeligt den fortolkning af verden, vi foretager. Det, vi går ud fra som selvfølgeligheder, får indflydelse på, hvad vi kan opfatte og forstå.

Man kan med andre ord ikke se virkeligheden uden at se den fra et bestemt sted, altså i et perspektiv. Der findes intet såkaldt *view from nowhere*. Derfra hvor man ser, kan man altid kun se noget bestemt. Ligesom man ikke kan se en bygning fra alle steder på én gang, men kun i ét bestemt perspektiv, kan man heller ikke iagttage og erkende virkeligheden ud fra alle perspektiver på én gang.

Subjektivitet er ikke bare uundgåelig, den er også nødvendig som forudsætning for at kunne se og erkende virkeligheden. Derfor er det faktisk meningsløst at tale om objektivitet i egentlig forstand. Det er et levn fra den såkaldte positivistiske videnskab fra 1800-tallet – et levn, der er meget sejlivet, og som lever i bedste velgående i dag. Viden og videnskab bør ifølge positivismen bygges på *objektive fakta*, der afspejler den objektive virkelighed, sådan som denne simpelthen er i sig selv. Et erkendende subjekt er derfor nærmest en fejlkilde, noget, der står i vejen for en objektiv erkendelse. Denne misvisende positivistiske opfattelse er stadig meget udbredt i vores spontane tænkemåde. Men hvem bestemmer, hvad der er objektive fakta – de falder jo ikke ned fra himlen? Som det er fremgået, er det kun subjekter, der kan vide hvad der er objektive fakta – og dette er meget ofte omstridt blandt disse subjekter, fx grupper af videnskabsfolk, eksperter og politikere. Dette er et eksempel på, at erkendelse afhænger af øjnene, der ser.

Objektivitet og sandhed

Kunne man så ikke med fordel tale om den *sande virkelighed* i stedet for den objektive virkelighed – eller gælder noget lignende her? I dag har de fleste en såkaldt konsensusteoretisk opfattelse af sandhed: noget er sandt, når man er *enige*

om at anerkende det som sandt, og når man forventer, at der vedbliver med at være enighed, hvis man også i fremtiden efterprøver det. Der findes med andre ord kun sandheder *for* nogen. Sandheden findes ikke i sig selv, den er hverken *derude* eller *inderst inde* i sjælens dyb. Den er derimod en egenskab ved påstande eller udsagn om virkeligheden.

Spørgsmålet om objektivitet og spørgsmålet om sandhed er ikke det samme. Charles Darwins evolutionsteori, der påstår at mennesket stammer fra aberne, er ikke objektiv. Den er derimod sand. Den er sand fordi den anerkendes som sand af et meget stort flertal. Der er overvældende enighed om, at der er overensstemmelse mellem Darwins påstande og virkeligheden. Kun menneskelige subjekter kan blive enige om at anerkende, at noget er sandt. Så heller ikke i forbindelse med spørgsmålet om sandhed kan subjektiviteten undgås. Det er subjekter som fremsætter påstande, og også subjekter som afgør, om disse påstande skal anerkendes som sande eller ej. Og virkeligheden i sig selv er hverken sand eller falsk – den er der bare. Som den amerikanske filosof Richard Rorty har sagt, er verden *derude*, men det er sandheden ikke. Uden menneskelige subjekter er der stadig en virkelighed – fx en ubeboelig jordklode efter en klimakatastrofe. Men uden mennesket er intet sandt eller falsk.

